

N. SLIŽIENĖ

VEIKSMAŽODŽIŲ VALENTINGUMO KLAUSIMU

Veiksmažodis iš visų kalbos dalių ypač išsiskiria savo konstrukcinėmis savybėmis. Dėl to pastaruoju metu daugelio kalbininkų jis laikomas sakinio centru, organizuojančiu kitus sakinio žodžius. B. Abramovas, visas žodžių jungimosi potencijas suskirstęs į įcentrines, rodančias vieno žodžio priklausomumą kitam, ir išcentrines, rodančias vieno žodžio dominavimą kitam žodžiui, pažymėjo, kad veiksmažodis yra vienintelis, kuris sakinyje turi tik išcentrines potencijas (Абрамов 1966). Ta veiksmažodžio ypatybė prisijungti prie savęs kitus žodžius paskutiniuoju metu vis dažniau vadinama veiksmažodžio valentingumu, nors dėl šio reiškimo esmės ir apimtys kalbininkai kol kas neturi vieningos nuomonės. Šiame straipsnyje pabandysime bendrais bruožais apibūdinti pagrindines valentingumo tyrinėtojų koncepcijas ir nurodyti savo požiūrį šiuo klausimu. Daugiausia dėmesio bus skiriama veiksmažodžių valentingumo tyrinėjimams.

1. IŠ VALENTINGUMO TYRINĖJIMO ISTORIJOS

Valentingumo terminas yra paimtas iš chemijos ir pritaikytas tam tikroms žodžių jungiamosioms potencijoms vadinti. Kalbos moksle pirmasis jį ėmė vartoti L. Tesnière'as, vienas žymiausių valentingumo teorijos kūrėjų (1934; 1953; 1959). L. Tesnière'as kalbėjo tik apie veiksmažodžio, kaip sakinio centro, valentingumą. Veiksmažodžio grupę jis palygino su nedidele drama, kurioje galima išskirti procesą, aktorius ir tam tikras aplinkybes. Struktūrinės sintaksės plane – tai veiksmažodis, veiksmo dalyviai (actants) ir aplinkybės (circonstants) (Tesnière 1959 : 102–29). Aktantai dalyvauja veiksmo nepriklausomai nuo savo aktyvumo, pavyzdžiui, sakinyje *Alfredas duoda knygą Šarliui* veiksmo dalyviai, be Alfredo, yra ir Šarlis bei knyga. Aktantų skaičius yra ribotas. Veiksmažodžio pajėgumą prisijungti tam tikrą kiekį aktantų L. Tesnière'as palygino su atomo valentingumu ir taip pat pavadinė valentingumu. Pagal aktantų skaičių visus veiksmažodžius jis skirstė į aivalentinius (be aktantų), vienvalečius (su vienu aktantu), dvivalečius (su dviem aktantais) ir trivalečius (su trimis aktantais) (Tesnière 1959 : 238–82). Aktantais L. Tesnière'as laikė tik daiktavardžius arba jų ekvivalentus, be to, tik tris jų linksnius: subjekto vardininką ir objekto galininką bei naudininką. Visa kita jam – aplinkybės (circonstants), kurių skaičius esąs neribotas ir kurios reiškiamos prieveiksmais arba jų ekvivalentais. L. Tesnière'as nepaisė, kad ir tos jo vadinamosios aplinkybės veiksmažodžiui kartais yra būtinos, ir, klasifikuodamas veiksmažodžius, į jas neatsižvelgė.

Dabar valentingumas suprantamas jau daug plačiau. Kalbama ne tik apie veiksmažodžio, bet ir apie daiktavardžio, būdvardžio, prieveiksčio valentingumą (Sommerfeldt 1971; Sommerfeldt – Schreiber 1974; 1975; Bondzio 1971 : 90–1). Tarybiniame kalbos moksle minimas išorinis ir vidinis valentingumas; pastarasis nustatomas žodžio dalių lygmenyje (Срепанова 1973 : 31–61). Tačiau tiek tarybiniai,

ties užsienio kalbininkai daugiausia dėmesio skiria veiksmažodžio valentingumui, nes jis turi lemiamos reikšmės sakinio struktūrai. Ypač daug šioje srityje nuveikta vokiečių kalbininkų¹. Paskutiniuoju metu imta domėtis ir lietuvių kalbos veiksmažodžių valentingumu (Генюшене 1970; Geniušienė 1971).

Nors apie veiksmažodžių valentingumą daug rašyta, tačiau lig šiol dar nėra vieningos nuomonės dėl to, ką reikia juo laikyti, kokios jo ribos, kokiam lygmeniui jis priklauso, o tokiomis aplinkybėmis negali būti kalbos ir apie vieną visiems priimtina apibrėžimą.

1.1. Dėl valentingumo apimties supratimo

1.1.1. Vieni kalbininkai valentingumu linkę laikyti veiksmažodžio gramatinius ryšius su visais nuo jo priklausomais žodžiais, t. y. tai, kas vadinama dar ir veiksmažodžio sugebėjimu jungtis („сочетательная способность“, „Fügungspotenz“). Pavyzdžiui, S. Kacnelsonas, pirmasis tarybinėje kalbotyroje pavartęs valentingumo terminą, šį reiškinį apskritai apibrėžė kaip „žodžių ypatybę tam tikru būdu realizuoti sakinyje ir įeiti į tam tikras kombinacijas su kitais žodžiais“ (Кацнельсон 1948 : 132)². Šitaip suprastas valentingumas apima ne tik subjektyvius ir objektyvius, bet ir visus aplinkybinius veiksmažodžio ryšius su kitais žodžiais. Tokia daugybė jungčių negali būti reikšminga veiksmažodžių sintaksiniam klasifikavimui. Pavyzdžiui, daugelis aplinkybinių nurodymų gali būti vos ne prie kiekvieno veiksmažodžio (*vakar ėjo, valgė, galvojo, lijo, diegė, dirbo* ir kt.)³.

Taip plačiai suprantant valentingumą, veiksmažodžiai paprastai klasifikuojami tik pagal vadinamąjį būtinąjį, arba obligatorinį, valentingumą. Būtinuoju valentingumu laikomi tik tie veiksmažodžio ryšiai su kitais žodžiais, kurių realizavimo pakanka, kad sakinyje būtų gramatiškas. Visi kiti potencialūs veiksmažodžio ryšiai laikomi fakultatyviuoju valentingumu.

Vis dėlto būtinąjo ir fakultatyviojo valentingumo ribos dažniausiai būna ne labai aiškios, nes juos skiriant sutapatinami du ne visai sutampantys kriterijai. Sakoma, kad būtinąją apsuptį veiksmažodis pats determinuoja, kad jos reikalauja veiksmažodžio semantika, o fakultatyvioji apsuptis yra tik potenciali (Почепцов 1969 : 66–9; Поचेptсов 1970 : 867; Geniušienė 1971 : 8). Iš kitos pusės, teigiama, kad būtinasis valentingumas sakinyje visada realizuojamas, kad būtinąją veiksmažodžio apsuptį sudaro veiksmažodinio sakinio būtinąjį minimumą, o neįtraukus kurios nors reikalaujamos formos, visa sintaksinė konstrukcija nepilna; tuo tarpu fakultatyvieji elementai yra nereguliarūs, gali jungtis beveik prie kiekvieno veiksmažodžio, ir be jų sintaksinė konstrukcija nepraranda nei prasminio, nei struktūrinio pilnumo (Адмони 1958 : 113; Почепцов 1969 : 69; Geniušienė 1971 : 9; Лейкина 1961 : 11; Болдырева 1970 : 20; Иванчикова 1965 : 85–6). Iš tikrųjų veiksmažodžio reikšmės determinuojama sintaksinė apsuptis ne visais atvejais visiškai realizuojama, kai kurie jos elementai gali likti nerealizuoti, ir nuo to nenukenčia nei konstrukcijos prasmė, nei struktūra. Pavyzdžiui, labai dažnai sintaksinėse konstrukcijose nėra instrumentinės reikšmės įnagininko, ir dėl to jis net laikomas fakultatyviu (Geniušienė 1971 : 12). Bet juk jį determinuoja tam

¹ VDR kalbininkai pirmieji parengė ir išleido vokiečių kalbos veiksmažodžių valentingumo žodyną (Helbig–Schenkel 1969). 1973 m. pasirodė šio žodyno antrasis, praplėstas ir patobulintas leidimas, kuris pakartotas 1975 m. (Helbig–Schenkel 1973; 1975). Be to, jie parengė specialiai valentingumo klausimams skirtą leidinį, žr.: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (Saale), 1971.

² Panašiai valentingumą apibrėžė ir E. Geniušienė: „Veiksmažodžio valentingumas yra jo sugebėjimas jungtis su daiktavardžiu, būdvardžiu ir kitomis kalbos dalimis“ (Geniušienė 1971 : 8).

³ „Aplinkybinių pozicijų diagnostinė jėga nedidelė, o daugeliu atveju praktiškai lygi nuliui. Šios pozicijos gali įeiti į pačių įvairiausių klasių veiksmažodžių distribucinę formulę“, – rašo J. Fomenka (Фоменко 1975 : 6). Antra vertus: „Iš visos veiksmažodžio apsupties tik tie nariai yra reikšmingi, kurie sudaro būtinąją veiksmažodžio distribuciją, ypač tie, kurių buvimas sakinyje reikalauja veiksmažodžio semantika“ (Почепцов 1970 : 867).

tikrų veiksmažodžių reikšmė (*aria su traktorium, dūrė su peiliu, uždavė su lazda ir pan.*). Be to, ir šis įnagininkas kartais turi reikšmės veiksmažodžių sintaksinei klasiifikacijai. Pavyzdžiui, (1) sakinyje, nors ir gali būti praleistas, jis rodo veiksmažodžio *blaškyti* kitokią reikšmę ir kitoki sintaksinį vartojimą, negu (2) sakinyje, kur jis nereikalingas.

(1) *Širvis uodega blaško muses.*

(2) *Merga blaško (dulkina) miltuotus maišus.*

Taip pat ir prielinksninės konstrukcijos (3) ir (4) sakinyje galėtų būti praleistos, ir be jų sakiniai nenustotų buvę gramatiški, tačiau jas determinuoja veiksmažodžio reikšmė; jos net signalizuoja veiksmažodžio *džiauti* skirtingas reikšmes:

(3) *Motina džiovē drabužius ant virvės.*

(4) *Ji džiovē iš žmonių pinigus, drabužius ir kitus daiktus.*

Veiksmažodžio *susiginčyti* būtinaisiais determinantais E. Geniušienė (1971 : 13) laiko tik vardininką ir konstrukciją *dėl* + kilmininkas, bet juk šio veiksmažodžio reikšmė suponuoja ir kontragento reikšmės realizaciją, pavyzdžiui, *su* + įnagininkas (*susiginčijo* — kas? su kuo? dėl ko?). Taip pat ir veiksmažodis *pasakoti* determinuoja ne tik agento vardininką ir turinio reikšmės prielinksninę konstrukciją (*apie* + galininkas), bet ir adresato vardininką (*pasakoja* — kas? kam? apie ką?).

Taigi matome, kad būtinoji veiksmažodžio aplinka, nustatyta atsižvelgiant į jo determinuojamąją galią, ir būtinoji aplinka, išskirta jos būtinio sintaksinio realizavimo pagrindu, nesutampa. Iš kur tad gali būti aiškos ribos tarp būtiniojo ir fakultatyviojo valentingumo.

1.1.2. Kiti kalbininkai veiksmažodžio valentingumu laiko tik tas jungimo potencijas, kurias suponuoja veiksmažodžio reikšmė ir kurios yra relevantiškos veiksmažodžių sintaksinei klasiifikacijai. Pavyzdžiui, G. Helbigas, bene daugiausia rašęs apie veiksmažodžių valentingumą, šį reiškinį apibūdino kaip veiksmažodžio sugebėjimą (*Fähigkeit*) atidaryti prie savęs tam tikras „laisvas vietas“, kurias turi užimti obligatoriniai arba fakultatyvūs partneriai (*Mitspieler*) (Helbig—Schenkel 1975 : 49). Tie sakinio konstituentai, kurie jungiasi prie veiksmažodžio, bet neužima prie jo esančių „laisvų vietų“, G. Helbigas vadinami laisvaisiais nurodymais (*freie Angaben*). Pavyzdžiui, veiksmažodis *wohnen* „gyventi“ reikalauja vietos nurodymo, o *sterben* „mirti“ jo nereikalauja, plg.: *Er wohnte in Dresden; Er starb in Dresden* (Helbig—Schenkel 1975 : 38).

G. Helbigas veiksmažodžio valentinius partnerius nustato remdamasis sakinio gilumine struktūra: joje yra būtinieji ir fakultatyvieji partneriai, bet nėra laisvųjų nurodymų. Analizuodamas sakinį, jis išskiria konstituentus, kurie atitinka loginio predikato argumentus — tie yra veiksmažodžio partneriai. Tuos konstituentus, kurie gali būti traktuojami kaip potencialūs savarankiški predikatai, jis laiko laisvaisiais nurodymais. Pavyzdžiui, sakinį *Die Kinder badeten an der Spree* G. Helbigas suskaido į *Die Kinder badeten* ir *Das Baden war (geschah) an der Spree*, vadinasi, vietos nurodymas neįeina į veiksmažodžio *baden* predikatinę struktūrą kaip argumentas. O sakinyje *Berlin liegt an der Spree* nesiduoda taip skaidyti, nes atitinka vieną dvivietį predikatą R (a, b) (Helbig 1971 b: 274).

Būtiniesiems ir fakultatyviesiems partneriams atskirti G. Helbigas naudoja sakinio išorinės struktūros dėmenų (konstituentų) eliminavimo transformaciją: fakultatyvius partnerius galima praleisti, ir sakinyje dėl to nenustoja buvęs gramatiškas, o būtinųjų partnerių praleisti negalima.

Šie G. Helbigas pasiūlyti kriterijai yra įdomūs ir verti dėmesio, tačiau bėda yra ta, kad pirmuoju jų, kuriam reikalingas aiškus giluminės struktūros supratimas, sunku pasinaudoti. Giluminės struktūros sąvoka kalbos moksle kol kas apskritai nėra labai aiški, o G. Helbigas ją dar savaip supranta, laikydamas kažkokiu „pagalbiniu sintaksiniu lygmeniu“, kuris artimas loginei struktūrai (1971b : 274) ir kuris nuo generatyvinės gramatikos giluminės struktūros skiriasi dar didesniu abstraktumu ir universalumu (1969 : 162).

1.2. Trys valentingumo lygmenys ir trys valentingumo tyrinėtųjų koncepcijos

Šiuo metu aktualus ir daug diskutuojamas klausimas, kokiame lygmeniui priklauso valentingumo santykiai. Neaiškumų atsirado dėl valentingumo teorijos pradininko L. Tesnière'o kaltės, kuris šį dalyką paliko neaiškinęs ir dar, kaip yra nurodęs W. Bandzio (1971 : 88), sumaišė skirtingus lygmenis, identifikuodamas semantiniam-loginiam lygmeniui priklausančius aktantus ir linksnius-konstituentus, kurie priklauso gramatiniam lygmeniui.

Dabar šis klausimas paprastai keliamas šitaip: ar valentingumas yra formali, ar abstrakti kategorija, ar jis priklauso raiškos, ar turinio lygmeniui (Helbig 1971b : 279; Helbig – Schenkel 1975 : 63). Jeigu tai formali kategorija, ji gali būti tiriamą kiekvienoje atskiroje kalboje kaip specifinis reiškinys, o jeigu abstrakti – vadinasi, ji yra universali ir gali būti aprašoma santykių logikos priemonėmis.

1.2.1. G. Helbigas kalba atskirai apie loginį, semantinį ir sintaksinį valentingumą, kurie nustatomi atitinkamuose lygmenyse ir atspindi santykį tarp tikrovės, sąmonės ir kalbos (Helbig 1971b : 280; Helbig – Schenkel 1975 : 65–6). Loginis valentingumas – tai tikrovės aplinkybės, formuluojamos kaip teiginių struktūros, t. y. kaip predikatai su keliomis laisvomis vietomis; teiginio operatoriais paprastai laikomi veiksmažodžiai, o loginio predikato argumentais – vardažodžiai, tačiau svarbiausia ne ši kalbinė realizacija, o tai, kad kalbama apie loginį predikatą su tam tikru skaičiumi argumentų. Loginis valentingumas yra nekalbinis, vadinasi, universalus dalykas.

Semantinis valentingumas – tai veiksmažodžių reikalavimas tam tikrų konteksto partnerių su tam tikrais skiriamaisiais reikšmės požymiais ir negalėjimas turėti partnerių su kitokiais reikšmės požymiais. Taigi G. Helbigas semantiniu valentingumu laiko selekcinis apribojimus, kuriuos reguliuoja veiksmažodžio ir jo partnerių semantinis tarpusavio derinimas.

Semantinį valentingumą G. Helbigas supranta plačiau negu loginį ir, kaip toliau matysime, sintaksinį valentingumą. Loginis ir sintaksinis valentingumas apima tik veiksmažodžio ir jo partnerių ryšius, o semantinis apima ir veiksmažodžio ryšius su laisvaisiais nurodymais; pastarieji, kaip teigia G. Helbigas, „sintaksiškai gali būti laisvai pridedami ir atimami, o ribojami yra tik semantinio valentingumo“ (Helbig 1971b: 280).

Kiti autoriai semantinį valentingumą apibrėžia siauriau. Pavyzdžiui, W. Flämigas (1971: 109) jį apibūdina šitaip: „Veiksmažodžio semantinis valentingumas reguliuoja laisvų vietų užpildymą semantiškai motyvuotų partnerių klasėmis, t. y. veiksmažodžiai reikalauja partnerių – žodžių su tam tikrais skiriamaisiais reikšmės požymiais pagal atitinkamą vaidmenį tikrovės aplinkybėse: agento, paciento, produkto, išeities arba galinio taško, vietos... Tinkamas partneris – žodis parenkamas veiksmažodžio ir jo papildytojų semantinio tarpusavio derinimo pagrindu, kuris savo ruožtu motyvuojamas tikrovės aplinkybių struktūros“. Šitaip suprantamas semantinis valentingumas savo apimtimi nesiskiria nuo loginio ir sintaksinio valentingumo.

Sintaksinį valentingumą G. Helbigas apibūdina kaip obligatorinį arba fakultatyvų laisvų vietų užpildymą; vietų skaičius ir pobūdis toks, kokio reikalauja veiksmažodis kiekvienoje atskiroje kalboje.

G. Helbigas pabrėžia, kad tie lygmenys, nors artimai tarpusavyje susiję, nėra identiški ir negali būti izomorfiškai pavaizduoti kaip einantys vienas po kito, nes ne visi abstraktūs santykiai kalboje vienodai realizuojami, jau nekalbant apie jų realizavimą skirtingose kalbose. Pavyzdžiui, veiksmažodžiai *helfen* „padėti“ ir *unterstützen* „t. p.“ suponuoja tą patį abstraktų loginį santykį, kurį galima užrašyti R (a, b), tačiau argumentas b sintaksiškai skirtingai realizuojamas (*helfen* reikalauja naudininko, o *unterstützen* – galininko). Reikalingos specialios pervedimo iš vieno lygmens į kitą taisyklės, tačiau jos turėtų būti labai sudėtingos, ir dėl to kol kas jų niekas nėra sukūręs (Helbig 1969 : 167; 1971 a : 43; Helbig – Schenkel 1975 : 68–9). Todėl G. Helbigas valentingumą tiria kaip raiškos lygmens formalų reiškinį, savitą kiekvienai atskirai kalbai. Jo išeities taškas – veiksmažodžio ryšiai su

kitais žodžiais išorinėje sakinio struktūroje, tačiau valentingumo nustatymo kriterijų jis vis dėlto ieško giluminėje struktūroje (Helbig 1971b : 273–4).

1.2.2. Visai iš kitos pusės prie šio dalyko eina W. Bondzio ir W. Flämigas. Išeities tašku jie laiko aktualią žodžio reikšmę ir valentingumo pagrindą mato loginiame lygmenyje (Bondzio 1969; 1971 : 88–95; Flämig 1971 : 107–11). Veiksmažodžio konstrukcinis vaidmuo sakinyje atitinka loginio predikato vaidmenį teiginio funkcijoje, kurią sudaro loginis predikatas ir jo laisvos vietos, pvz.: *x miega*, *x nugali y*. Teiginių funkcijomis fiksuojamos tikrovės aplinkybės, atsispindėjusios sąmonėje kaip minties struktūros. Tikrovės aplinkybės logine prasme – tai individai ir jų požymiai (ypatybės arba santykiai). Iš teiginio funkcijos matyti, ar atspindėta individo ypatybė, pvz., $P(x)$, t. y. *x* turi ypatybę *P* (*Auksas blizga*), ar santykis tarp individų, pvz., $R(x, y)$ t. y. *x* turi santykį *R* su *y* (*Petras ieško Pauliaus*). Pirmuoju atveju predikatas vienvietis, antruoju – dvivietis. Loginius santykius teiginio struktūroje atitinka semantiniai santykiai sakinio struktūroje. Vadinasi, teiginių struktūros yra tam tikros tarpinės pagalbinės konstrukcijos, padedančios susieti sakinį ir sąmonėje atsispindėjusias tikrovės aplinkybes, nors abi sistemos nėra visai vienareikšmės ir viena iš kitos išvedamos.

W. Flämigas (1971 : 110) savo valentingumo koncepciją atvaizdavo trijų lygmenų schema. Sąmonėje atsispindėjusių tikrovės aplinkybių pagrindu susidaro loginės (minties) struktūros, kurias reprezentuoja predikatas ir jo argumentai. Toliau eina semantinės struktūros. Jas reprezentuoja žodžių semantinio tarpusavio derinimo santykiai, atsižvelgiant į tam tikrus vaidmenis tikrovės aplinkybėse. Trečiasis lygmuo – sintaksinės struktūros, kurias reprezentuoja hierarchiniai santykiai tarp sakinio konstituentų. Loginės struktūros priklauso abstrakčiam nekalbiniam lygmeniui, o semantinės ir sintaksinės struktūros – konkretiems kalbos lygmenims.

Abstrakčios santykių struktūros loginiame lygmenyje sudaro žodžių valentingumo pagrindą. Laisvų vietų skaičius priklauso nuo predikato abstraktaus turinio, kalbant apie veiksmažodžio valentingumą – nuo veiksmažodžio turinio. W. Bondzio žodžiais, „turi valentingumą“ visų pirma reiškia, kad kalbinė išraiška savo abstraktaus turinio pagrindu turi laisvų vietų santykių logikos prasme (1969 : 234–5). Vadinasi, išeities taškas turi būti aktuali žodžio reikšmė, o valentingumas yra reikšmės ypatybė ir, kaip toks, būdingas ne tik veiksmažodžiams, bet ir kitoms kalbos dalims (plg. dar Bondzio 1971 : 89). Panašiai ir K. E. Sommerfeldtas su H. Schreiberiu (1974 : 15) valentingumą nusako kaip iš reikšmės išplaukiantį žodžio pajėgumą jungtis su kitais žodžiais.

Valentingumo pagrindu laikant logines struktūras, savaime aišku, kyla klausimas, kaip pereiti nuo abstraktaus loginio prie konkretaus kalbinio lygmens. Pats W. Flämigas (1971 : 111) pažymėjo, kad hipotetiniai valentingumo modeliai ne visada sutampa su konkrečiomis sakinių struktūromis. Kai kurie modeliai, pasirodo, gali būti redukuojami. Šį reiškinį, remdamasis Ch. F. Hockettu, W. Flämigas aiškina taip. Morfemos valentingumas galįs likti nepasotintas, o tada jis apima ir situacijos kontekstą („... daß dann das Morphem seine Valenz in den Situationskontext erstreckt“). Neužimtos laisvos vietos konkrečiuose sakiniuose suvokiamos kaip konteksto ekonomija, o konstituentai laikomi žinomais ir visame kontekste turimi kaip prielaida. Laisvų vietų skaičius, kaip loginio lygmens reiškinys, nepriklauso nuo to, ar išoriniame lygmenyje jos užpildomos konkrečiais žodžiais, ar ne, nes abstrakčius valentingumo modelius kiekvienu atveju reprezentuoja pilnos struktūros. Kai jie neatitinka kalbinės realizacijos, Flämigo nuomone, galima kalbėti apie jų fakultatyvų redukavimą, bet ne apie fakultatyvius laisvų vietų užpildytojus ar fakultatyvų valentingumą. Toks požiūris išplaukia iš grynai loginio valentingumo supratimo.

Kalbėdamas apie abstrakčių valentingumo modelių realizavimą, W. Bondzio (1969 : 236–9; 1971 : 95–100) siūlo lygį ir tam tikras pervedimo iš vieno lygmens į kitą taisykles, tačiau reikia sutikti su G. Helbigu, kad jos šiam reikalui toli gražu nėra pakankamos. Užpildant laisvas vietas, neužtenka žinoti žodžio – valentingumo

turėtojo – pobūdį ir gramatinę formą. W. Bondzio taip pat pabrėžia reikala atsižvelgti į užpildymo variantų galimumą, kai tą pačią abstrakčią santykių struktūrą atitinka ne viena, o, sakysime, dvi kalbinės realizacijos, tačiau neaišku, kaip tatai numatyti, remiantis loginiu lygmeniu. Tiesa, vienoje vietoje W. Bondzio prasi-tarė, kad reikšmės analizės rezultatai gali būti palyginami su kalbos praktika arba laisvų vietų analizė gali būti pradedama nuo kalbinės vartosenos, kad galima būtų nustatyti, kurie konstituentai užima laisvas vietas (Bondzio 1969 : 238), tačiau šių minčių toliau neplėtojo ir nesukonkretino.

1.2.3. W. Bondzio ir W. Flāmigo pažiūroms artima ir J. Apresiano valentingumo koncepcija, tik jo požiūris daugiau semantinis⁴. Jo dėmesio centre yra žodžio reikšmė ir iš jos išplaukiantys semantiniai valentingumai, dėl kurių jis gali prisijungti sintaksiškai priklausomus žodžius (Апресян 1974 : 119 tt.). Žodžio semantinių valentingumų skaičius sutampa su jo žymimos situacijos dalyvių skaičiumi. Analizuodamas situaciją, J. Apresianas naudoja logikos priemonėmis ir atvaizduoja ją kaip sudėtinį predikatą. Sudėtinius predikatus jis skaido į paprastesnius ir tada nustato bendrą tų predikatų valentingumų skaičių. Pavyzdžiui, veiksmazodžio *кообщать* žymimą situaciją autorius nusako šitaip: asmuo A kauzuoja asmenį B žinoti faktą C. Predikatas *кообщать* suskaidomas į du paprastesnius dviviečius predikatus *kauzuoti* ir *žinoti*, kuriems valentingumas B yra bendras. Vadinasi, valentingumų yra trys, ir *кообщать* yra trivalentis veiksmazodis (1974 : 122)⁵. Toks valentingumų skaičiaus nustatymas yra semantiškai gerai motyvuotas, tačiau reikia pasakyti, kad toli gražu nelengvas dalykas semantiškai nusakyti kiekvieno žodžio (pavyzdžiui, kiekvieno veiksmazodžio) žymimą situaciją ir suskaidyti ją atitinkantį sudėtinį predikatą. Galbūt tai pasidarys įmanoma, semantiniams tyrinėjimams pasiekus atitinkamą lygį.

Analizuodamas žodžio žymimą situaciją, J. Apresianas nustato ne tik jo semantinių valentingumų skaičių, bet ir jų pobūdį (subjekto, objekto, adresato, kontragento, instrumento ir kt. reikšmės). Turėdamas šiuos duomenis, jis sudaro valdymo modelį, kuris atspindi valentingumų morfologinio realizavimo galimybes. Valdymo modelyje turi būti užfiksuoti visi galimi kiekvieno semantinio valentingumo morfologinės raiškos būdai, pavyzdžiui, veiksmazodžio *надеяться* turinio (t. y. eksplikacinės) reikšmės valentingumas gali būti realizuotas šalutiniu sakiniu (*надеюсь, что успешно окончу университет*) arba prielinksnine konstrukcija (*надеюсь на успешное окончание университета*) (1974 : 143). Skirtingų žodžių tie patys semantiniai valentingumai realizuojami dar įvairiau, plg. instrumento realizacijas: *резать ножом, прыгать с парашютом, стрелять из ружья, курить трубку, процедить через марлю, тереть на терке* (1974 : 146). Pagaliau kai kurių žodžių vienas kitas semantinis valentingumas visai nerealizuojamas, pavyzdžiui, veiksmazodžio *разбинтовать* valentingumų skaičius toks, kaip ir *забинтовать*, tačiau vienas jų lieka nerealizuotas, plg. *забинтовать руку марлей*, bet *разбинтовать руку* (1974 : 147). Tokią morfologinių realizacijų įvairovę vargu ar galima visą numatyti valdymo modelyje, išeities tašku laikant žodžių reikšmę ir iš jos išplaukiančius semantinius valentingumus bei remiantis vien tik kalbos mokėjimu.

Panašiai kaip G. Helbigas kalba apie būtiną ir fakultatyvų sintaksinį valentinumą, J. Apresianas (1974 : 149 tt.) kalba apie valentingumų sintaksinį būtinumą ir fakultatyvumą, nustatomą sakinyje eliminavimo būdu. Tuos reiškinius jis sieja su valentingumų turiniu bei morfologine raiška ir nurodo, pavyzdžiui, kad subjek-

⁴ J. Apresianas valentingumą tiria tik tiek, kiek tai reikalinga jo semantinėms studijoms. Valentingumas jį domina kaip tam tikra pagalbinė priemonė, padedanti semantiškai aprašyti žodžių reikšmes.

⁵ Panašiai skaidyti žodžių reikšmes siūlo ir W. Bondzio (1971: 92–4). Pavyzdžiui, veiksmazodžio *duoti* reikšmę jis suskaido šitaip: A daro, kad B turėtų C. Šią išraišką jis užrašo kaip funkto-riaus struktūrą *A daro : B turi C*. Tais atvejais, kai objektas atsiranda kaip veiksmo rezultatas funkto-riaus struktūra yra *A daro : B yra (egzistuoja)*, kai objektas dėl veiksmo poveikio kinta – *A daro : B turi ypatybę e* arba *A daro : B yra e*.

to ir objekto valentingumai sintaksiškai būtini esti dažniau negu instrumento ir vietos, o šiedu — dažniau negu priežasties ir laiko, be to, grynai linksniai dažniau pasirodo būtini negu prielinksninės konstrukcijos. Tačiau svarbiausia tai, kad bet kuris valentingumas vieniems žodžiams gali būti sintaksiškai būtinas, kitiems — fakultatyvus.

Skirtingai nuo kitų tyrinėtojų, J. Apresianas, be to, dar kalba apie valentingumą semantinį būtinumą ir fakultatyvumą (1974 : 124–5). Kai kurie valentingumai atrodo labai galimi, nors semantiškai ne visai būtini, pavyzdžiui, tikslo valentingumas prie orientuoto judėjimo veiksmazodžių (*eiti valgyti, bėgti pirkinį*). Nustatant žodžio valentinę struktūrą, siūloma atsižvelgti į tokius valentingumus, bet kartu specialiai aptarti jų semantinį fakultatyvumą.

1.2.4. Iš aptartų koncepcijų išryškėja trys požūriai į veiksmazodžių valentingumą: sintaksinis, loginis ir semantinis. G. Helbigui svarbiausia veiksmazodžio ryšiai su kitais žodžiais sintaksiniame, išoriniame lygmenyje. Į valentingumą jis žiūri kaip praktikas, kuriam reikia apibrėžti kiekvieno veiksmazodžio vartojimo aplinką, t. y. nurodyti, su kokių klasių žodžiais ir kokiomis jų formomis tas veiksmazodis vartojamas sakinyje, taip pat nurodyti, kurie jo partneriai yra būtini, o kurie fakultatyvūs. Visi šie nurodymai labai naudingi taisyklingų sakinių modelių sudarymui ir ypač praverčia mokantis svetimų kalbų. G. Helbigas nesistengia atsakyti į klausimą, kodėl veiksmazodis reikalauja vieno žodžių formų ir nereikalauja kitų, kas lemia jo turimų laisvų vietų skaičių, žodžiu, kas sudaro valentingumo pagrindą. Šį klausimą jis palieka nuošalyje, nors ir pripažįsta, kad daugeliu atvejų vis dėlto yra tiesioginis ryšys tarp valentingumo ir reikšmės, kad valentiniai ir distribuciniai santykiai apskritai yra semantinių reiškinių atspindys. Dėl to neatsitiktinai, pavyzdžiui, daugumas davimą ir pranešimą reiškiančių veiksmazodžių ide. kalbų šeimoje yra trivalentiniai, nes jie savo turiniu suponuoja davėją (pranešėją), ką nors duodama (pranešama) ir gavėją ir semantiškai reikalauja agento, objekto ir tikslo. Pagaliau, semantiniai santykiai kaip tik per valentinius ir distribucinius santykius gali būti struktūriškai apčiuopiamai ir formaliai aprašyti (Helbig — Schenkel 1975 : 60).

Antra vertus, G. Helbigio giluminė struktūra vis dėlto atrodo labai artima loginiam lygmeniui (jeigu ne visai su juo sutampa). Vadinasi, su tam tikromis išlygomis galima sakyti, kad ir jis valentingumo pagrindą mato abstrakčiame loginiame lygmenyje, o jo realizavimą sieja su konkrečiais kalbos lygmenimis.

J. Apresianas į valentingumą žiūri taip pat kaip praktikas, tik jo tikslas kitoks — ne sintaksė, o semantika. Kadangi žodžio valentinės ypatybės išplaukia iš jo leksinės reikšmės, vadinasi, žinant žodžio valentingumo modelį, galima semantiškai aprašyti jo reikšmę.

W. Bondzio ir W. Flämigui daugiau rūpi tai, kas sudaro valentingumo pagrindą, jie stengiasi atsakyti į klausimą, kodėl veiksmazodis (ar kitas kuris žodis, nes valentingumas — tai ne vien tik veiksmazodžio ypatybė) turi tam tikrą skaičių laisvų vietų, kurios turi būti užpildomos atitinkamomis žodžių formomis. Tačiau, daugiausia dėmesio kreipiant į hipotetinių valentingumo modelių sudarymą žodžių reikšmės pagrindu, sintaksinio realizavimo klausimai W. Bondzio ir W. Flämigui atsiduria lyg ir nuošalyje.

Taigi pagal visas tris minėtąsias koncepcijas (loginę, semantinę ir sintaksinę) valentingumas suvokiamas maždaug vienodai: ta pati jo apimtis, tos pačios egzistavimo prielaidos, tačiau požūriai į jį skirtingi, o dėl to, žinoma, skiriasi ir apibrėžimai.

2. KAS YRA VEIKSMAŽODŽIŲ VALENTINGUMAS, KOKIE JO BŪDINGIEJI BRUOŽAI

2.1. Tiriant veiksmazodžių valentingumą, visų pirma iškyla klausimas, kokia turėtų būti jo apimtis: ar jis apima visus galimus veiksmazodžio ryšius su kitais žodžiais, ar tik tuos, kuriuos suponuoja veiksmazodžio reikšmė. Jau anksčiau buvo

nurodyta, kad platusis valentingumo supratimas mažai teduoda praktinės naudos (žr. 1. 1. 1.), be to, jis neturi bendro teorinio pagrindo. Į viena suplakamos ir veiksmazodžio reikšmės sąlygojamos jungimosi potencijos, turinčios subklasifikacinę reikšmę, ir grynai gramatinis veiksmazodžio pajėgumas prisijungti kitus žodžius bei jų formas, kuris būdingas veiksmazodžiams apskritai (plg. Апресян 1974 : 120). Visų veiksmazodžio potencijų realizavimas sukuria jo sintaksinio vartojimo aplinką, arba distribuciją, kuri paprastai apibūdinama kaip visuma apsupčių (kontekstų), kuriose gali eiti vienas ar kitas kalbinis elementas, priešpastatytų toms apsuptims, kuriose jis eiti negali (Ахматова 1966 : 137)⁶.

Taigi, atrodo, būtų tikslingiau, kalbant apie veiksmazodžio valentingumą, apsiriboti tik tomis jungimosi potencijomis, kurios išplaukia iš veiksmazodžio reikšmės.

2.2. Kiekviena iš trijų minėtų valentingumo koncepcijų akcentuoja vieną valentingumo pusę – loginę, semantinę arba sintaksinę. Tačiau, suabsoliutinus kurią nors vieną iš jų, nepakankamai dėmesio skiriama kitoms. Todėl savaime kyla mintis, kad valentingumą reikėtų tirti kaip daugiasluoksnį reiškinių, kurio pagrindas yra abstrakčiame lygmenyje, o realizacija – konkrečiuose kalbiniuose lygmenyse⁷. Negalima izoliuotai kalbėti apie loginį, semantinį ir sintaksinį valentingumą, nes tai vieno ir to paties reiškinių skirtingos pusės, sudarančios dialektinę vienybę. Jeigu valentingumą tirsime tik kaip sintaksinį reiškinių, negalėsime nustatyti veiksmazodžio laisvų vietų, o tuo pačiu ir partnerių skaičiaus, jeigu tirsime jį tik kaip loginį ar semantinį reiškinių, neturėsime jo kalbinio realizavimo aiškaus vaizdo. Vadinas, valentingumą reikia tirti visuose trijuose lygmenyse⁸.

Kadangi valentingumui aktualus ne tik predikato argumentų skaičius, bet ir jų semantinės reikšmės (agento, patiento, adresato, instrumento ir pan.), atrodo, būtų tikslinga kalbėti apie abstraktų loginį-semantinį lygmenį, kuriame nustatomas veiksmazodžio, kaip predikato, laisvų vietų skaičius ir jų semantinis turinys. Konkrečiame semantiniame kalbos lygmenyje nustatomos semantiškai motyvuotų žodžių klasės ar net atskiri žodžiai, kurie gali, kaip partneriai, užimti veiksmazodžio laisvas vietas. Sintaksiniame kalbos lygmenyje nustatoma veiksmazodžio partnerių morfologinė forma, be to, tik šiame lygmenyje atskiriami būtinieji ir fakultatyvieji partneriai.

3. VEIKSMAŽODŽIŲ VALENTINGUMO NUSTATYMAS

3.1. Kadangi veiksmazodžių valentingumas apima tik iš reikšmės išplaukiančias jungimosi potencijas, vadinasi, tyrinėtojo išeities taškas turi būti veiksmazodžių reikšmė. Kiekvienas veiksmazodis žymi tam tikrą situaciją, kurioje dalyvauja tam tikras skaičius apibrėžtos reikšmės narių – situacijos dalyvių, arba aktantų. Pavyzdžiui, veiksmazodis *pjauti* „atskirti dalį, rėžiant aštriu daiktu“ žymi situaciją, kurioje būtinai turi dalyvauti trys aktantai: kas pjauna (agentas), ką pjauna (patientas) ir su kuo pjauna (instrumentas). Vadinas, šią situaciją galima užfiksuoti kaip predikatą su trimis laisvomis vietomis: $R(x, y, z)$. Tas vietas turi užpildyti argumentai, kurių vienas turi agento, kitas – patiento, o trečias – instrumento reikšmę.

⁶ G. Helbigas ir W. Schenkelis (1975: 50) distribuciją laiko tik veiksmazodžio partnerių morfologinę ir semantinę charakteristiką, t. y. kokybinę valentingumo pusę, nors čia pat, remdamiesi Z. S. Harrisu, kalbinio elemento distribuciją jie apibūdina kaip sumą visų apsupčių, kuriose jis pasitaiko. Šį prieštaravimą jau yra pastebėjusi M. Stepanova (1973: 19).

⁷ Plg. Sommerfeldt – Schreiber 1971: 227, kur teigiama, kad loginiu valentingumu grindžiamas sintaksinis ir semantinis valentingumas. Vėliau (1974: 21) autoriai šią mintį kiek modifikavo, sakydami, kad sintaksinis valentingumas yra sukurtas loginio-semantinio valentingumo pagrindu.

⁸ Panašiai valentingumą interpretuoja W. A. Buchbinderis (1971: 284), kuris sako, kad valentingumas savo esme apima tiek loginį, tiek ir visus tris kalbinius lygmenis. Trys jo skiriami kalbiniai lygmenys – tai gramatinis, leksinis-semantinis ir uzualinis, kuriuo autorius laiko žodžių specifines jungimo taisykles, naudojamas „kalbos jausmo“ pagrindu.

Konkrečiame kalbos lygmenyje predikatas – tai veiksmazodis, o argumentai – tam tikros formos žodžiai ar konstrukcijos, kurių reikšmė derinasi su minėtomis agento, paciento ir instrumento reikšmėmis ir semantiškai sutinka su veiksmazodžio reikšme. Kadangi situacijoje dalyvauja instrumentas, vadinasi, agento vaidmenį atlieka asmuo; pacientas – tai daiktai, kuriuos galima pjauti, o instrumento vaidmenį paprastai atlieka peilis, pjūklas, dalgis, tam tikros mašinos ir pan. Vadinasi, veiksmazodis *pjauti* turi tris partnerius – daiktavardžius (arba jų ekvivalentus), kurie, pavartoti atitinkamomis formomis, vienas žymi veikiantį asmenį ir turi agento reikšmę, kitas žymi veikiamąjį daiktą ir turi paciento reikšmę, o trečias žymi daiktą, su kuriuo veiksmas atliekamas, ir turi instrumento reikšmę. Remdamiesi savo kalbos mokėjimu, galime sukurti atitinkamas sintaksines realizacijas:

(5) *Tėvas pjauna šieną (su) dalgiu.*

(6) *Kolūkiečiai pjauna javus (su) kombainais.*

Tikriname, ar visi veiksmazodžio partneriai būtini:

(5a) *Tėvas pjauna šieną.*

(5b) **Tėvas pjauna (su) dalgiu.*

(5c) **Tėvas pjauna.*

(5d) **Pjauna šieną (su) dalgiu.*

(6a) *Kolūkiečiai pjauna javus.*

(6b) **Kolūkiečiai pjauna (su) kombainais.*

(6c) **Kolūkiečiai pjauna.*

(6d) **Pjauna javus (su) kombainais.*

Matome, kad instrumentą žymintis daiktavardžio įnagininkas, vienas arba su prielinksniu *su*, gali būti praleistas, ir dėl to sakiniai nenustoja buvę gramatiški, vadinasi, šis veiksmazodžio *pjauti* partneris yra fakultatyvus. Praleidus veikėjo vardininką ar veikiamojo dalyko galininką, sakiniai pasidaro nepilni (tokie sakiniai galimi tik platesniame kontekste, kai juose nutylėti dalykai buvo paminėti anksčiau arba yra gerai žinomi pokalbio dalyviams). Tam tikrais atvejais, kai sakinyje nėra veikėjo vardininko, veikėją nurodo veiksmazodžio galūnės (plg. Колшанский 1965 : 173 tt.), pvz.: *Kada pjausite rugius?; Pjauk, ko stovi; Vakar pjovėme šieną ligi sutemtant; Seniau rugius su pjautuvais pjaudavo* (veikėjas apibendrintas).

Taigi veiksmazodžio *pjauti* valentingumo sintaksinį modelį šiuo atveju galima atvaizduoti formule $S_nVS_a(S_i / suS_i)^0$, kur fakultatyvusis partneris įdėtas į skliaustus. Fakultatyviuoju nariu gali būti arba daiktavardžio įnagininkas, arba įnagininkas su prielinksniu *su*. Ženklas / žymi šių formų alternaciją.

Tačiau galimos ir kitokios veiksmazodžio *pjauti* realizacijos, pvz.:

(7) *Kombainas ne tik pjauna javus, bet ir kulia.*

Čia daiktavardžio vardininkas turi ne agento (t. y. veikėjo, kuris atlieka veiksmą savo iniciatyva), bet instrumento reikšmę, o tuo atveju agentas sakinyje jau nebegali būti realizuotas (plg. Fillmore 1969a), ir veiksmazodžio *pjauti* valentingumas sintaksiškai realizuojamas pagal modelį S_nVS_a . Čia ypač aiškiai pasirodo semantinio ir sintaksinio valentingumo tarpusavio ryšys ir sąlygotumas. Veiksmazodžio sintaksinė realizacija priklauso nuo to, kokia jo reikalaujamo vardininko semantinė reikšmė.

Kai veiksmazodis *pjauti* reiškia daikto galėjimą pjauti, aštrumą, jis dažniausiai vartojamas tik su vienu partneriu – vardininku, tačiau visiškai galimas yra ir galininkas, nes negalima įsivaizduoti pjovimo situacijos be pjaunamojo dalyko (plg. Апресян 1974 : 149).

(8) *Ar tavo dalgis dar pjauna?*

(9) *Šitas pjūklas ir ažuolą pjauna.*

⁹ Formulėse vartojami šie simboliai: S – daiktavardis (arba jo ekvivalentas), n – vardininkas, g – kilmininkas, d – naudininkas, a – galininkas, i – įnagininkas, loc – vietininkas, il – iliatyvas, pS_{rec} – prielinksninė konstrukcija, turinti krypties reikšmę, pS_{loc} – prielinksninė konstrukcija, turinti vietos reikšmę ir pan.

Galininkas čia yra fakultatyvus veiksmazodžio partneris, tad veiksmazodžio *pjauti* valentingumo sintaksinis modelis šiuo atveju yra $S_nV(S_a)$.

Panašiai veiksmazodžio *papjauti* „galėti, pajėgti pjauti“ valentingumas sintaksiškai realizuojamas pagal modelį $S_nV(S_a)$ (S_i / su S_i), kur fakultatyvus ne tik galininkas, bet ir įnagininkas arba alternacinė prielinksninė konstrukcija.

(10) *Mūsų vaikai jau papjauna šieną.*

(11) *Senelis su dalgiu nebepapjauna.*

Kalbant apie veiksmazodžių valentingumo realizavimą, nepakanka nustatyti tik jo sintaksinį modelį. Tas pats modelis gali tikti, pavyzdžiui, dviem veiksmazodžio reikšmėms. Plg. (5) ir (6) su (12) ir (13), kur veiksmazodis *pjauti* reiškia „žudyti aštriu įrankiu“:

(12) *Rytoj motina pjaus žąsį.*

(13) *Raupys pjauna kiaules tik su savo peiliu.*

Tiek vienu, tiek kitu atveju veiksmazodžio *pjauti* valentingumas realizuojamas pagal modelį $S_nVS_a(S_i / su S_i)$, tačiau skiriasi S_a pozicijos leksinis užpildymas: (5) ir (6) šioje pozicijoje yra žodžiai, žymintys negyvus daiktus, o (12) ir (13) – gyvus. O (14) nuo (12) ir (13) skiriasi ne vien tuo, kad S_n pozicijoje yra žodis, žymintis ne asmenį, o tik gyvą padarą, bet ir iš to išplaukiančiu instrumentinės reikšmės partnerio nebuvimu: S_nVS_a .

(14) *Vilkai pjauna avis.*

Kai kurie veiksmazodžiai žymi tą pačią situaciją, bet skiriasi signifikacinėmis reikšmėmis. Kartu skiriasi ir jų sintaksinė vartoseną. Tokie veiksmazodžiai sudaro tam tikras poras, nes jų žymimi veiksmai vienas kitą sąlygoja, pvz.: *duoti* – *imti*, *duoti* – *gauti*, *parduoti* – *pirkti*, *išgąsdinti* – *išsigąsti*, *pykinti* – *pykti* ir pan.

(15) *Tėvas duoda sūnui obuolį.*

(16) *Sūnus ima obuolį iš tėvo.*

(17) *Zuikis išgąsdino avis.*

(18) *Avys išsigando zuikio.*

Tiek (15), tiek (16) sakinyje denotuojama ta pati situacija, kurioje dalyvauja tėvas, sūnus ir obuolys, ir abiem atvejais tėvas duoda, o sūnus ima obuolį. Tačiau, pasakyta veiksmazodžiais *duoti* ir *imti*, ji skirtingai interpretuojama signifikaciniu požiūriu (plg. Апресян 1967: 5–6, kur lyginami tokie sakiniai, kaip *Petras* – *Ivano tėvas* ir *Ivanas* – *Petro sūnus*). Vartojant veiksmazodį *duoti*, vardininku iškeliamas tas aktantas, kuris duoda, o *imti* – tas aktantas, kuris ima. Tai kaip tik ir sudaro jų signifikacinį skirtumą, kuris lemia skirtingus šių veiksmazodžių valentingumo sintaksinius modelius: $S_nVS_aS_a$ ir S_nVS_a (iš S_g)¹⁰. Trečiosios pozicijos fakultatyvumą antrajame modelyje rodo, pavyzdžiui, tokie sakiniai:

(16a) *Sūnus ima obuolį, kuris didesnis.*

(16b) *Še, sūnau, imk obuolį.*

Tarp (17) ir (18) sakinio veiksmazodžių taip pat tik signifikacinis skirtumas, lemiantis skirtingus šių veiksmazodžių valentingumo sintaksinius modelius: S_nVS_a ir $S_nV(S_g)$. (17) sakinyje vardininku iškeliamas zuikio vaidmuo, o (18) – avių būseną. S_g pozicijos realizavimas veiksmazodžio *išsigąsti* modelyje fakultatyvus, nes gramatiškas ir (18a) sakiny:

(18a) *Avys labai išsigando.*

¹⁰ Veiksmazodis *imti* vartojamas ir pagal kitokį sintaksinį modelį, būtent $S_nVS_a(pS_{rec})$, pvz.: *Sūnus ima obuolį iš krepšio / nuo lentynos / iš po suolo / iš už lentos*. Šiuo atveju jo žymimoje situacijoje trečiasis aktantas atlieka pradinio taško vaidmenį; šitaip pavartotas, veiksmazodis *imti* nesudaro poros su veiksmazodžiu *duoti*. Be to, reikia pasakyti, kad patogumo sumetimais čia pateikiami nepilni valentingumo modeliai. Tiek veiksmazodis *duoti*, tiek *imti* reikalauja arba patiento reikšmės galininko, arba kilmininko, taigi galima jų alternacija, plg. sakinius (32), (33), (34) ir (35) su veiksmazodžiu *dėti* ir toliau pateiktą jo valentingumo sintaksinį modelį.

Kartais vienas ir tas pats veiksmazodis gali atlikti skirtingas signifikacines funkcijas.

(19) *Motina uždengė stalą (su) staltiese.*

(20) *Motina uždengė staltiesę ant stalo.*

Abiejuose sakiniuose denotuojama ta pati situacija, kurioje dalyvauja motina, stalas ir staltiesė, ir abiem atvejais motina uždeda staltiesę ant stalo. Tačiau ši situacija vienu atveju vienaip, kitu atveju kitaip signifikaciškai interpretuojama, o nuo to priklauso veiksmazodžio *uždengti* skirtinga sintaksinė vartoseną. Vienu atveju galininku iškeliamas stalas, nurodant, kas jam daroma, kitu atveju – staltiesė, pasakant, kas su ja daroma. Skirtingas signifikacines funkcijas atitinka skirtingi šio veiksmazodžio valentingumo sintaksiniai modeliai: S_nVS_a ($S_1/su S_1$) ir S_nVS_a ant S_g . (19) sakinyje įnagininkas, vienas arba su prielinksniu *su*, gali būti praleistas, nepažeidžiant sakinio gramatiškumo, todėl ši pozicija laikoma fakultatyvia.

3.2. Šitoks valentingumo nustatymo būdas, kai nuo abstraktaus loginio-semantinio lygmens einama prie konkrečių kalbinių lygmenų – semantinio ir sintaksinio, kaip ne kartą yra pažymėjęs G. Helbigas (žr. 1.2.1.), praktiškai nėra patogus ir vargu ar gali duoti visą semantinio ir ypač sintaksinio realizavimo vaizdą. Juo galima pasinaudoti tais atvejais, kai turime žinomos reikšmės veiksmazodį ir norime sudaryti su juo vieną kitą taisyklingą sakinį.

Užmetę žvilgsnį tik į vieną kitą palyginti paprastą pavyzdį, jau matėme, kad tarp predikato argumentų abstrakčiame lygmenyje ir veiksmazodžio partnerių konkrečiame kalbos lygmenyje gali nebūti visiško atitikimo (1 : 1), kad predikato argumentų gali būti daugiau negu veiksmazodžio partnerių (žr. pvz. 7). Be to, net ir geriausiai mokant kalbą, sunku būtų iš anksto numatyti visas galimas sintaksinio realizavimo formas.

(21) *Tėvas mušė arklių botagu.*

(22) *Ona mušė kilimėlį į sieną.*

(23) *Mokiniai mušė kojomis į grindis.*

Palyginę šiuos sakinius, matome, kad visais trimis atvejais veiksmazodžio *mušti* žymimoje situacijoje dalyvauja trys aktantai: agentas, pacientas ir instrumentas, bet kai kurie jų skirtingai gramatiškai realizuojami. Agento reikšmę visuose trijuose sakiniuose turi daiktavardžio vardininkas, bet pacientą (21) ir (22) realizuoja daiktavardžio galininkas, o (23) – prielinksninė konstrukcija, instrumentą (21) ir (23) realizuoja daiktavardžio įnagininkas, o (22) – prielinksninė konstrukcija. Tiesa, skirtingomis formomis žymimi kiek kitokie instrumentai: (21) ir (23) instrumentas nestabilus, judamas, o (22) – stabilus. Plg. dar (24), (25), (26) ir (27), kur skirtingai gramatiškai realizuojami keli veiksmazodžio *draugauti* situacijoje dalyvaujantys veikėjai, ir (28), (29), (30) ir (31) su įvairiomis turinio realizacijomis:

(24) *Sauliukas draugauja su kiemo vaikais.*

(25) *Kiemo vaikai draugauja su Sauliuku.*

(26) *Sauliukas ir kiemo vaikai draugauja.*

(27) *Vaikai draugauja.*

(28) *Motina sužinojo gerą naujieną.*

(29) *Motina sužinojo apie sūnaus atvykimą.*

(30) *Motina sužinojo, kad atvyksta sūnus.*

(31) *Motina sužinojo atvykstant sūnų.*

Daug patikimiau veiksmazodžių valentingumą nustatyti, remiantis surinkta pakankama medžiaga, iliustruojančia atskirų veiksmazodžių sintaksinę vartoseną. Šituo keliu einant, galima sudaryti veiksmazodžių valentingumo žodyną, kuriame būtų užfiksuoti visi galimi kiekvieno veiksmazodžio valentingumo modeliai ir kartu atsispindėtų skirtingos jų reikšmės.

Veiksmazodis imamas įvairiose sintaksinėse apsuptyse. Jau iš pirmo žvilgsnio matyti, kad daugeliu atvejų skirtingose apsuptyse realizuojamos skirtingos

veiksmažodžio reikšmės ar reikšmės niuansai. Plg. veiksmažodžio *dėti* reikšmės šiuose sakiniuose:

- (32) *Šepečius dedu ant lentynos.*
- (33) *Prie žaizdos deda gyslalapi.*
- (34) *Ar dėjai druskos į barščius?*
- (35) *Motina dėjo puodan kiaušinių.*
- (36) *Vorai deda apskritus balsvos ar gelsvos spalvos kiaušinėlius.*
- (37) *Petras deda grėbliams dantis.*

Matome tris aiškiai išsiskiriančias reikšmes ir atitinkamai skirtingas veiksmažodžio apsuptis. Pirmuosiuose keturiuose sakiniuose veiksmažodis *dėti* žymi situaciją, kurioje veikėjo pastangomis daiktai juda į tam tikrą vietą. Šią situaciją atitinka loginė-semantinė struktūra, susidedanti iš predikato ir trijų argumentų, kurių vienas turi agento, kitas – patiento, trečias – galinio taško reikšmę. Sulyginę loginę-semantinę struktūrą su sintaksine, matome, kurie sakinio konstituentai atitinka minėtų reikšmių argumentus¹¹. (32), (33) ir (34) agentą reiškia veiksmažodžio *dėti* galūnės, o (35) – daiktavardžio vardininkas. Patiento reikšmę (32) ir (33) turi daiktavardžio galininkas, o (34) ir (35) – kilmininkas. Kilmininko reikšmė yra kiek modifikuota – jis reiškia neapibrėžtą objekto ar objektų kiekį ir tuo skiriasi nuo galininko. Tačiau veiksmažodžio sintaksinis santykis tiek su galininku, tiek su kilmininku yra vienodas ir veiksmažodžio reikšmė abiem atvejais ta pati, todėl galininkas ir kilmininkas sintaksiniu požiūriu yra alternacinės formos. Tai reiškia, kad veiksmažodžiui reikia arba vienos, arba kitos formos, o jų pasirinkimas priklauso jau nuo komunikacinių tikslų (pvz., ar kalbama apie apibrėžtą, ar neapibrėžtą kiekį objektų, apie visą objektą, ar apie neapibrėžtą jo dalį). Visiškai nebūtina, kad kiekvienu atveju galininką galėtų pakeisti kilmininkas ir atvirkščiai. Yra daiktavardžių, kurių kilmininkas patiento pozicijoje net neįmanomas, pavyzdžiui, sakinyje *Vaikas deda galvą ant pagalvės* galimas tik galininkas.

Panašiai ir galinio taško reikšmę (35) turi iliatyvas, o kituose trijuose sakiniuose – prielinksninės konstrukcijos su įvairiais krypties reikšmės prielinksniais. Tai taip pat alternacinės formos.

Taigi, pavartotas anksčiau minėta reikšmė, veiksmažodis *dėti* reikalauja trijų partnerių: 1) daiktavardžio vardininko, 2) galininko arba kilmininko ir 3) iliatyvo arba krypties reikšmės prielinksninės konstrukcijos. Visi partneriai būtini. Vadinas, veiksmažodžio valentingumo sintaksinis modelis yra $S_nVS_a / S_gS_{il} / pS_{rec}$. Visi kiti nuo veiksmažodžio priklausomi sakinio konstituentai gali būti tik laisvieji nurodymai, nes jie neatitinka jokio argumento veiksmažodžio predikatinėje struktūroje. Plg.:

(32a) *Šepečius visada tvarkingai dedu ant lentynos.*

(33a) *Prie žaizdos tuojau deda gyslalapi, kad karštį trauktų.*

(36) sakinyje *dėti* reiškia „išskirti iš savęs“, ir jo žymimoje situacijoje dalyvauja tik agentas ir rezultatas. Sakinyje jie realizuojami daiktavardžio vardininku ir galininku. Vadinas, šiuo atveju veiksmažodžiui *dėti* reikia dviejų partnerių: daiktavardžio vardininko ir galininko, ir abu partneriai būtini. Jo valentingumo sintaksinis modelis S_nVS_a . Kadangi pozicijos S_a semantinis realizavimas yra labai ribotas (galima vienintelė leksema), kalbant apie naminius paukščius, kuriems kiaušinių dėjimas yra beveik pastovi ypatybė, galininkas dažnai nėra sakomas, nes veiksmo rezultatas labai aiškus ir savaime suprantamas, pvz.:

(36a) *Šita višta deda kasdien.*

(36b) *Višta deda, nepabaidyk.*

¹¹ Agento, patiento, adresato ir pan. reikšmės laikomos linksnių (ir linksnių su prielinksniais) semantinėmis reikšmėmis, priklausančiomis giluminei struktūrai; tuo tarpu linksnių formos priklauso išorinei struktūrai (plg. Fillmore 1968; 1969a). Kaip tik šiuo pagrindu ir galima sulyginti loginę-semantinę struktūrą su sintaksine.

Šių sakinių prasmė aiški be konteksto ar situacijos paramos, nes, sakant veiksmažodį *deda*, turima galvoje ir vienintelė galima S_a pozicijos realizacija. Kadangi sakiniai pilnareikšmiai, neįaučiama ir jų struktūros nepilnumo. Tačiau S_a pozicijos negalime laikyti fakultatyvia, nes, kalbant apie kitus dedančius gyvūnus, be platesnio konteksto galininko negalima praleisti, pavyzdžiui, neįmanoma būtų pasakyti: *Rudenį vorai deda; Žvirbliai deda; Musės deda*.

(37) sakinyje veiksmažodis *dėti* reiškia „įtaisyti daiktui trūkstamą detalę“, ir jo žymimoje situacijoje dalyvauja agentas, rezultatas ir adresatas. Sintaksinėje struktūroje juos atitinkamai realizuoja daiktavardžio vardininkas, galininkas ir naudininkas, kurie ir yra šia reikšme pavartoto veiksmažodžio *dėti* būtinieji partneriai. Sintaksinis valentingumo modelis — $S_nVS_dS_a$. Naudininkas kartais ir be platesnio konteksto gali būti nepasakytas, bet tik tada, kai adresatas — gerai žinomas ir savaime suprantamas daiktas, pvz.:

(37a) *Jis gerus puspadžius deda.*

(37b) *Ši dantistė gerai deda dantis.*

Daugeliu kitų atvejų naudininko praleisti negalima, pavyzdžiui, jeigu jį praleistume (37), sakinys būtų visai kitaip suprantas, o toks sakinys, kaip *Petras deda naują koją* būtų visai neaiškus, nežinant, kam ta koja dedama. Todėl naudininkas šiame valentingumo modelyje negali būti laikomas fakultatyviu.

Jeigu vienas ar kitas veiksmažodžio partneris vienuose sakiniuose yra, o kituose — ne, vadinasi, jis gali būti fakultatyvus. Tačiau iš (36a), (36b) ir (37a), (37b) matėme, kad tam tikrais atvejais gali būti nepasakytas ir būtinasis veiksmažodžio partneris. Be to, gyvo dialogo sakiniuose, kai pašnekovai kalba apie žinomus dalykus, gali būti praleidžiamas beveik kiekvienas būtinasis partneris, net pats veiksmažodis. Būtinųjų partnerių gali nebūti sakinyje, paimtame iš platesnio konteksto, jeigu atitinkami dalykai buvo minėti anksčiau ir dabar jau žinomi (plg. Адмони 1966: 167). Tokie sakiniai be konteksto būtų neaiškūs. Pavyzdžiui, sakinys *Jau baigia* visiškai suprantamas, jei prieš tai buvo kalbama apie kieno dirbamą darbą, o paimtas izoliuotai, yra aiškiai nepilnos struktūros ir nepilnareikšmis. Todėl valentingumo reikalui imami paprasti pilni sakiniai, ištariai ramiau balsu, be kokių nors ypatingų emocijų, V. Admonio žodžiais tariant, kai nėra papildomo veikimo iš situacijos ir konteksto pusės (Адмони 1966: 167).

Fakultatyviųjų partnerių nebuvimas nedaro sakinio nepilno nei struktūros, nei reikšmės atžvilgiu (žr. pvz. 5a, 6a, 8, 10, 11, 12, 16a, 16b, 18a). Be to, pasakyti fakultatyvieji veiksmažodžio partneriai gali būti praleidžiami ne viename kitame, o kiekviename sakinyje, kur veiksmažodis pavartotas ta pačia reikšme, išskyrus tuos atvejus, kai jie būtini komunikaciniu požiūriu, nes struktūrinis būtinumas bei fakultatyvumas ir komunikacinis būtinumas bei fakultatyvumas toli gražu ne visada sutampa (plačiau apie tai žr. Чеснокова 1973). Pavyzdžiui, (38) sakinyje instrumentą reiškiantis įnagininkas yra struktūriškai fakultatyvus ir galėtų būti praleistas (plg. pvz. 39), jeigu tolesnė sakinio dalis nerodytų, jog komunikaciniu požiūriu jis būtinas (jį praleidus, sakinys pasidaro beprasmis).

(38) *Pavalyk tą dėmę drėgnu šepėčiu, kitaip neišvalysi.*

(39) *Pavalyk tą dėmę.*

Kartais vienas kuris predikato argumentas išoriniame kalbos lygmenyje nerealizuojamas ir negali būti realizuotas, nes įeina į predikato reikšmę kaip jos dalis. Pavyzdžiui, veiksmažodžių *uogauti, grybauti, riešutauti, obuoliauti, varliauti, kiaušiniauti, pietauti, pusryčiauti, vakarienauti* žymimoje situacijoje dalyvauja agentas ir patientas, bet išoriniame lygmenyje šie veiksmažodžiai reikalauja tik vieno partnerio — agento reikšmės vardininko, nes patientą nurodo jų reikšmė (plg. Fillmore 1969b: 118–20). Šių veiksmažodžių valentingumo sintaksinis modelis yra S_nV .

3.3. Svarbu nustatyti ne tik sintaksinį, bet ir semantinį valentingumo realizavimą išoriniame kalbos lygmenyje, o tai taip pat lengviau, turint prieš akis konkrečią medžiagą. Valentingumo semantinį realizavimą visų pirma sąlygoja argumentų

semantinės reikšmės (agento, patiento ir kt.). Pavyzdžiui, agento vaidmenį gali atlikti tik gyvos būtybės, nes tik jos veikia savo iniciatyva, o turinio – tik abstraktūs dalykai (kas galvojama, kalbama, sužinoma ir pan.). Be to, valentingumas realizuojamas veiksmazodžio ir jo partnerių semantinio tarpusavio derinimo pagrindu. Pavyzdžiui, vienų veiksmazodžių agento reikšmės partneriu gali būti bet kurios gyvos būtybės pavadinimas (pvz., *maitinasi žmonės, gyvuliai, žvėrys, paukščiai, žuvis, parazitai* ir kt.), kitų – tik gyvūnų pavadinimai, ir dažnai ne bet kokių, o tik tam tikrų gyvūnų (pvz.: *žvengia arklys; staugia vilkas; gromuliuoja karvės, ožkos, avys; gilia bitės, širšės, uodai; lesa paukščiai*), trečių – tik žmonių pavadinimai (pvz., *verkia, valgo, svajoja, kalba* tik žmonės). Žinoma, metaforiškai galima pasakyti ir *bernas žvengia, karvės dūsauja, pušys juokiasi, pelėdos verkia*, tačiau, nustatant veiksmazodžių valentingumą, jų metaforinė vartoseną turėtų likti nuosalyje, nes ji duoda netikrą veiksmazodžio semantinės aplinkos vaizdą.

Taip pat ir patiento realizavimas priklauso nuo veiksmazodžio reikšmės, pavyzdžiui, *mušti, liesti* galima visus konkrečius daiktus, *valgyti, ėsti, gerti* – tik kai kuriuos, o *lupti* galima tik žievę arba odą. Nevienodas patiento realizavimas gali rodyti skirtingas to paties veiksmazodžio reikšmes, plg. (5) ir (12).

Semantinio tarpusavio derinimo apribojimai ypač aktualūs tada, kai visai panašios reikšmės veiksmazodžiai skiriasi tik kurio nors jų partnerio semantinė realizacija. Pavyzdžiui, *plauti, mazgoti* galima rankas, indus, drabužius, grindis ir daugelį kitų, *prausti* – veidą ir rankas, trinkti – tik galvą, *skalbti* – tik drabužius (plg. Lyberis 1975 : 156).

Apibūdinant veiksmazodžių valentingumo semantinę realizavimą, paprastai nurodoma, kokių semantinių klasių žodžiai gali būti veiksmazodžio partnerių pozicijose. Pavyzdžiui, veiksmazodžio *pjauti* (žr. pvz. 5 ir 6) sintaksinio valentingumo modelio S_nVS_a ($S_i / su S_i$) semantinę realizavimą galima apibūdinti šitaip: S_n – Hum, S_a – -Anim, S_i – -Anim¹². Tačiau tam tikrais atvejais, pavyzdžiui, kai kurio nors partnerio realizacija yra labai ribota (galima viena ar viena kita leksema) ar kai sinonimiški veiksmazodžiai skiriasi tik kurio nors partnerio semantinė realizacija, galėtų būti nurodomos ir konkretesnės žodžių reikšmės.

4. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Čia buvo paliesta keletas pačių bendriausių su veiksmazodžių valentingumo problema susijusių klausimų. Norėta vienu kitu bruožu parodyti, koks tai sudėtingas reiškinys ir kaip nevienodai jis interpretuojamas kalbos moksle. Nesistengiant nušviesti visų probleminių dalykų, apsisitota tik prie kai kurių pagrindinių klausimų: kas laikoma veiksmazodžių valentingumu, kas sudaro jo esmę, kokios jo egzistavimo prielaidos ir realizavimo sąlygos, kokie galimi veiksmazodžių valentingumo nustatymo būdai. Veiksmazodžių valentingumo realizavimas konkrečiuose kalbiniuose lygmenyse, ypač sintaksiniame, yra labai sudėtingas, todėl čia tik akies kraštu teužkliudydas. Straipsnio autorės norėta, aptarus įvairius tyrinėtojų požiūrius į čia suminėtus dalykus, iškelti tuos momentus, kurie atrodo svarbiausi lietuvių kalbos veiksmazodžių valentingumo tyrinėjimui. Siūlomą požiūrį į veiksmazodžių valentingumą galima trumpai reziumuoti šiais teiginiais:

1. Veiksmazodžio valentingumu laikoma jo reikšmės sąlygojama ypatybė atidaryti tam tikrą skaičių laisvų vietų, kurias konkrečiame kalbos lygmenyje užpildo būtinieji arba fakultatyvieji partneriai. Laisvos vietos – tai veiksmazodžio jungimosi galimybės, išplaukiančios iš jo reikšmės, o veiksmazodžio partneriai –

¹² Šiam tikslui vartojami simboliai – sutrumpinti atitinkami lotyniški pavadinimai: Hum – žmogus, Anim – gyva būtybė, Abstr – abstraktus dalykas ir pan. Šiuos simbolius vartoja daugelis tyrinėtojų, plg. Helbig–Schenkel 1975, kur trečiojoje valentingumo modelio pakopoje autoriai jais apibūdina semantinę valentingumo pusę.

tai apibrėžtos semantikos žodžių tam tikros formos arba atitinkamos reikšmės konstrukcijos.

2. Veiksmažodžių valentingumo pagrindas yra abstrakčiame loginiame-semantiniame lygmenyje, o jo realizacija – konkrečiuose kalbos lygmenyse, semantiniame ir sintaksiniame. Abstrakčiame lygmenyje nustatomas veiksmažodžio laisvų vietų skaičius ir jų potencialų užpildytojų semantinės reikšmės, atitinkančios tam tikrus vaidmenis veiksmažodžio žymimoje situacijoje (agento, patiento ir kt.). Konkrečiuose kalbos lygmenyse parenkami atitinkami veiksmažodžio laisvų vietų užpildytojai – partneriai. Sintaksiniame lygmenyje nustatoma partnerių gramatinė forma ir jų būtinumas arba fakultatyvumas, o semantiniame – jų semantika. Tuo būdu valentingumas tiriamas visuose trijuose lygmenyse, kurių kiekviename išryškinama kuri nors viena jo pusė.

3. Praktiškai nustatant veiksmažodžių valentingumą, išeities taškas yra veiksmažodžio reikšmė. Ji atspindi tam tikrą veiksmo situaciją su apibrėžtu skaičiumi tam tikrus vaidmenis atliekančių dalyvių. Analizuojant veiksmažodžio žymimą situaciją, nustatoma jo valentingumo loginė-semantinė struktūra, kuri lyginama su konkrečiomis sintaksinėmis konstrukcijomis, ir taip sužinoma, kiek ir kokių partnerių reikia veiksmažodžiui. Sintaksinėms valentingumo realizacijoms taikant eliminavimo transformaciją, nustatoma, kurie veiksmažodžio partneriai būtini, o kurie fakultatyvūs, ir tada sudaromas veiksmažodžio valentingumo sintaksinis modelis. Jis rodo veiksmažodžio partnerių skaičių, gramatinę formą ir būtinumą arba fakultatyvumą. Galiausiai pateikiama valentingumo semantinė charakteristika, t. y. kokios semantikos žodžiai gali užpildyti valentingumo modelyje nurodytas pozicijas.

4. Veiksmažodžių valentingumas kalbos mokslui labai aktualus, nes nuo jo priklauso veiksmažodinių sakinių struktūra. Rėmiantis veiksmažodžių valentingumo modeliais, sudaromi gramatiškai taisyklingi sakiniai.

LITERATŪRA

- Bondzio W. Das Wesen der Valenz und ihre Stellung im Rahmen der Satzstruktur. – „Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe“, 1969, Hf. 2, S. 233–240.
- Bondzio W. Valenz, Bedeutung und Satzmodelle. – In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (Saale), 1971, S. 85–103.
- Buchbinder W. A. Die Valenz und ihre Berücksichtigung bei der Auswahl lexikalischen Materials. – „Deutsch als Fremdsprache“, 1971, Hf. 5, S. 282–286.
- Fillmore Ch. J. The Case for Case. – In: Universals in Linguistic Theory. New York, 1968, p. 1–88.
- Fillmore Ch. J. Toward a Modern Theory of Case. – In: Modern Studies in English. Readings in Transformational Grammar. New Jersey, 1969a, p. 361–376.
- Fillmore Ch. J. Types of Lexical Information. – In: Studies in Syntax and Semantics. Dordrecht-Holland, 1969b, p. 109–37.
- Flämig W. Valenztheorie und Schulgrammatik. – In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (Saale), 1971, p. 105–21.
- Geniušienė E. Lietuvių kalbos veiksmažodžių sintaksinė klasifikacija. – „Kalbotyra“, 1971, t. XXIII (1), p. 7–16.
- Helbig G. Valenz und Tiefenstruktur. – „Deutsch als Fremdsprache“, 1969, Hf. 3, S. 159–169.
- Helbig G. Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodells. – In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (Saale), 1971a, S. 31–49.
- Helbig G. Zu einigen Specialproblemen der Valenztheorie. – „Deutsch als Fremdsprache“, 1971b, Hf. 5, S. 269–82.
- Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig, 1969.
- Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig, 1973.
- Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig, 1975.
- Lyberis A. Lietuvių kalbos sinonimų žodyno sudarymo klausimai. – „LTSR Mokslo akademijos darbai. A serija“, 1975, t. 4(53), p. 153–165.

- Pocheptsov G. G. Constructional Analysis of Sentence Structure. — In: Actes Du Xe Congrès International des Linguistes. T. II. Bucarest, 1970, p. 865–9.
- Sommerfeldt K. E. Zur Valenz des Adjektivs. — „Deutsch als Fremdsprache“, 1971, Hf. 2, S. 113–7.
- Sommerfeldt K. E., Schreiber H. Untersuchungen zur syntaktischen und semantischen Valenz deutscher Adjektive (I). — „Deutsch als Fremdsprache“, 1971, Hf. 4, S. 227–231.
- Sommerfeldt K. E., Schreiber H. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive. Leipzig, 1974.
- Sommerfeldt K. E., Schreiber H. Zu einem Wörterbuch der Valenz und Distribution der Substantive. — „Deutsch als Fremdsprache“, 1975, Hf. 2, S. 112–119.
- Tesnière L. Comment construire une syntaxe. — In: Bulletin de la Faculté des lettres à Strasbourg, 1934.
- Tesnière L. Esquisse d'une syntaxe structurale. Paris, 1953.
- Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale. Paris, 1959.
- Абрамов Б. А. Синтаксические потенции глагола (в сопоставлении с потенциями других частей речи). — „Научные доклады высшей школы. Филологические науки“, 1966, т. 3, с. 35–44.
- Адмони В. Г. Завершенность конструкции как явление синтаксической формы. — „Вопросы языкознания“, 1958, № 1, с. 111–117.
- Адмони В. Г. Структурный каркас элементарного предложения в современных германских языках. — В кн.: Структурно-типологическое описание современных германских языков. М., 1966, с. 167–197.
- Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. М., 1967.
- Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. М., 1974.
- Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966.
- Болдырева М. М. О сочетаемости, дистрибуции, валентности в синтаксисе. — „Ученые записки МГПИИЯ. Вопросы романо-германской филологии“, 1970, т. 55, с. 12–23.
- Генюшене Е. Ш. Валентностные классы литовского глагола и система синтаксических структур. — В кн.: Синтагматика, парадигматика и их взаимодействие на уровне синтаксиса. Материалы конференции. Рига, 1970, с. 58–60.
- Иванчикова Е. А. О структурной факультативности и структурной обязательности в синтаксисе. — „Вопросы языкознания“, 1965, № 5, с. 84–94.
- Кацнельсон С. Д. О грамматической категории. — „Вестник ЛГУ“, 1948, № 2, с. 114–134.
- Колшанский Г. В. Логика и структура языка. М., 1965.
- Лейкина Б. М. Некоторые аспекты характеристики валентностей. — „Доклады на конференции по обработке информации, машинному переводу и автоматическому чтению текста“, 1961, вып. 5.
- Почепцов Г. Г. О принципах синтагматической классификации глаголов. — „Научные доклады высшей школы. Филологические науки“, 1969, № 3, с. 65–76.
- Степанова М. Д. Теория валентности и валентный анализ. М., 1973.
- Фоменко Ю. В. Глаголы психического воздействия в русском языке. — В кн.: Вопросы теории русского языка. Новосибирск, 1975, с. 3–22.
- Чеснокова Л. Д. О факультативности и обязательности компонентов синтаксической структуры. — В кн.: Вопросы синтаксиса русского языка. Ростов-на-Дону, 1973, с. 3–10.

Н. СЛИЖЕНЕ

К ВОПРОСУ О ГЛАГОЛЬНОЙ ВАЛЕНТНОСТИ

Резюме

На основе анализа трех существующих концепций валентности, а именно: логической, семантической и синтаксической, представителями которых являются соответственно В. Бондзио с В. Флэмигом, Ю. Д. Апресян и Г. Хельбиг, в статье делается вывод, что различия между ними состоят только в интерпретации валентности, а сущность этого явления ими понимается одинаково. Каждая концепция выдвигает вперед одну сторону валентности — логическую, семантическую или синтаксическую — и недооценивает другие. Поэтому автору показалось возможным и целесообразным эти концепции объединить, и глагольную валентность рассматривать на всех трех уровнях — абстрактном логико-семантическом и конкретных языковых семантическом и синтаксическом, так как все эти стороны валентности образуют диалектическое единство. Основа глагольной валентности находится на абстрактном, а ее реализация — на конкретных уровнях. На абстрактном логико-семантическом уровне с помощью предикатных структур устанавливается число свободных мест при глаголе и определяются семантические значения их потенциальных заполнителей соответственно определенным ролям (агента, пациента и т.д.) участников обозначаемой глаголом ситуации. На конкретном синтаксическом уровне определяется грамматическая

форма заполнителей свободных мест — партнеров глагола и устанавливается их обязательность или факультативность, а на семантическом — дается их семантическая характеристика.

Таким образом, под валентностью глагола автором понимается его способность на основании своего значения открыть определенное число свободных мест, которые на конкретном языковом уровне заполняются облигаторными или факультативными партнерами. Свободные места — это сочетательные потенции глагола, обусловленные его семантикой, а партнеры — словоформы или конструкции с определенным семантическим значением.

При практическом определении валентности глагола исходной точкой является глагольное значение. Глаголом обозначается ситуация действия, в которой участвует определенное число актантов, выполняющих определенные роли. Анализом ситуации устанавливается логико-семантическая структура валентности глагола, которая показывает число свободных мест при глаголе и их семантическое содержание. На основании того, что у грамматических падежей и предложных конструкций тоже имеется определенное семантическое содержание (см. Fillmore 1968), абстрактная логико-семантическая структура сравнивается с конкретными синтаксическими конструкциями, и таким образом определяется число и грамматическая форма требуемых глаголом партнеров. Применением к синтаксической конструкции трансформации элиминирования устанавливается их обязательность или факультативность. Тогда записывается синтаксическая модель валентности глагола. Так как у большинства глаголов имеется несколько значений, притом некоторые глаголы способны выполнять различные сигнификативные функции, а сигнификативные различия связаны с различиями синтаксического употребления, у глаголов бывает по нескольку моделей валентности. Выявить все модели валентности глагола возможно только при наличии достаточного материала, иллюстрирующего синтаксическое употребление этого глагола. Наконец, дается семантическая характеристика валентности, т.е. определяется, какие семантические классы слов (или отдельные слова) могут заполнить позиции в синтаксической модели.

N. SLIŽIENĖ

ZUR FRAGE DER VALENZ DES VERBS

Zusammenfassung

Auf Grund der Analyse der drei bestehenden Auffassungen der Valenz, nämlich der logischen, der semantischen und der syntaktischen, ist die Schlußfolgerung gezogen, daß sie sich nur in der Interpretierung der Valenz unterscheiden, während sie in ihrem Wesen gleich sind. Jede Auffassung hebt nur eine Seite der Valenz hervor, während die anderen nicht vollständig berücksichtigt werden. Die Autorin erachtet es für möglich und zweckmäßig alle drei Auffassungen zu vereinen und die verbale Valenz auf drei Ebenen zu betrachten, nämlich auf der abstrakten logisch-semantischen Ebene und auf den konkreten sprachlichen Ebenen, der semantischen und der syntaktischen, weil alle erwähnten Aspekte der Valenz eine dialektische Einheit bilden. Die Grundlage der verbalen Valenz besteht auf abstrakten, ihre Realisation aber auf den konkreten Ebenen. Auf der abstrakten logisch-semantischen Ebene wird mit Hilfe der prädikativen Strukturen die Zahl der Leerstellen beim Verb festgestellt und die semantische Bedeutung der potentiellen Ergänzungen bestimmt in Abhängigkeit von der Rolle der Komponenten der verbalen Situation. Auf der konkreten syntaktischen Ebene wird die grammatische Form der Mitspieler des Verbs und ihr obligatorischer bzw. fakultativer Charakter bestimmt, auf der semantischen Ebene wird ihre Bedeutung charakterisiert.

Auf diese Weise versteht man unter der Valenz des Verbs seine Fähigkeit auf Grund seiner Bedeutung eine bestimmte Zahl von Leerstellen um sich herum zu eröffnen, die auf einer konkreten Sprachebene durch obligatorische oder fakultative Mitspieler zu besetzen sind.